

MONOK István

Kora újkori magyar református lelkészek olvasmányai

A könyv alapját a szerző doktori értekezése (2016) adja: két olyan református lelkész kulturális és tudományos horizontját jellemzi, akik a teljes 17. század reprezentáns egyéniségei voltak. Más generáció képviselői, más országban éltek (Magyar Királyság, illetve Erdély), igaz a magyar kulturális csoporthoz, azon belül is a református egyházhoz tartoztak. Patrónusaik mentalitása a tanulás és a tudományok támogatásában hasonló volt.

A könyv egyik erénye a forrás-közelség. A szerző forrás közeli tudott maradni akkor is, amikor az olvasmányok tartalmi oldalát elemezte. Mértéktartó maradt, nem akarta felvállalni a feladatot, hogy jellemzi a teljes évszázad magyar királyságbeli és erdélyi művelődési arculatát. Valóban, a forrásadottság olyan, hogy a 17. századból elegendő intézményi könyvtári összeírás, illetve lelkészi magánkönyvtár jegyzék maradt fenn. A dokumentumok területi és időbeni eloszlása is jónak mondható. A dolgozatban mindannyi forrás feltűnik említés szintjén, megerősíteni a két központi személy kapcsán mondottakat vagy kontrapointozni a velük kapcsolatos képet. Ézzel azt kívánom mondani, hogy dicséretes Oláh Róbert szerény-

sége: több, az évszázadra, a református egyházra, vagy éppen más személyiségekre érvényes mondandója lenne, nem akart azonban „bölcsekedőnek” tűnni, illetve a könyv szerkezetét sem kívánta felborítani.

Ha már a lehetséges forrásoknál tartunk, meg is jegyzem, hogy Oláh Róbert a számba vehető források teljességét látókörében tartja a két főhőse esetében. Nem tér ugyan ki arra, hogy a korban, a vizsgált személyektől megjelent művek idézetei (citátumok) is az olvasmányműveltségük forrásai közé tartoznak, de Tofeus Mihály esetében hosszan ecseteli az ő megjelent könyvének szerzőségi kérdéseit, vagyis azt az olvasmányműveltsége forrásaként elemezni akarta. Geleji Katona nyomtatott munkái viszont valóban nem alkalmasak a citátum vizsgálatokra. Ezt a kérdést csak azért vettem elő egy bekezdés terjedelméig, mert mutatni akartam, hogy a szerző nem beszél feleslegesen. Nem elvi kérdésként elemzi a forrásadottságokat, hanem a ténylegesen számba vehető dokumentumokat tekinti át, elméletileg csak ezekhez viszonyul. Tofeusnál használja a Győri J. János által végzett szövegelemzés tanulságait mint forrást, de Miskolci Csulyak

esetében ilyen nincsen, ezért kitér előle, ő sem végzi el.

A Miskolci Csulyak István könyveiből megismertek nyelvi összetételét tekintve Oláh Róbert hangsúlyozza a magyar nyelvű könyvek feltűnő hiányát. Összehasonlításban egy általános megállapításra (Zvara Edina) hivatkozik, illetve egy kutyfalvi lelkészre, akinek számban jelentős gyűjteménye komoly hányadában magyar. Azt hiszem, e tekintetben kutatási deficitről beszélhetünk. Többen megállapították már ugyan, hogy a magyar nyelven megjelent könyvanyag ritkán tűnik fel az összeírásokban, okként a kisméretű könyvek értéktelenségét jelölve meg. Valóban, a magyarországi könyvek túlnyomó többsége kicsi könyv volt, kevés papír igénnyel, és az értékek összeírásakor nem nagyon számoltak velük. (Mások arra hivatkoznak, hogy a magyar nyelvű könyvek sokat forgattak voltak és elrongyolódtak, ténylegesen „elhasználták”, „széthasználták” azokat. De Csulyak összeírásában nem lehet másra fogni semmit: ha ő nem írta össze, akkor annak oka volt. Vagy nem voltak neki, vagy nem „csak” olvasta őket. Nem számította a „fegyvertárba” a legtöbbet. *Per analogiam*: Macchiavelli úgy vall könyveiről, hogy a kis zsebkönyveket magával viszi erdei sétájára, olvasgat belőlük, aztán visszatér a fegyvertárba, komoly könyvei körébe. Ez a fajta (késő) humanista attitűd Csulyaktól sem lehetett távol. A nagyszerű diagram – amelyet a szerző mutat be könyvében –, a könyvtár tematikus összetételéről éppen egy fegyvertár képe számomra.

Az erdélyi lelkésszel (Tofeus Mihály) való összevetés egy ponton azért döccen: az erdélyi könyvkiadás száza-

lékosan jelentősebb arányban magyar nyelvű. Nagyobb hangsúlyt kaptak a magyar könyvek és vélhetőleg helyben több maradt, mint ami „kikerült” a Magyar Királyságba.

Egy lelkész könyvtárát, mondhatni, természetes teológiai területek szerint elemezni. A kérdés persze, hogy mit akarunk megmutatni. Az mindenképpen dicsérendő, hogy Oláh Róbert tájékozódott a teológiai rendszer kérdéseiben (ha jól értem), így a Bibliák – Patrisztika – Dogmatika – Kateketika – stb. elemzési szempontsor érthető. Az egész azonban számomra nem kellőképpen permutált, vagyis ezen fejezetek anyaga nem került megismérlésre az ortodoxia – irénizmus – puritanizmus sorban. Részben nem is lehet megismérleni, de sok esetben igen: ortodox Bibliakommentár bizonyos létezik, vagy éppen másfajta szemléletű is. Röviden: az ismétlés elkerülésének szándéka, a teológiai áramlatok recepciójának bemutatása lerövidítését eredményezte és így a kép; Csulyak olvasmányairól ortodoxszá lett.

Miskolci Csulyak István számomra – és azt gondolom, hogy könyvtára ezt igazolja – későhumanista értelmiségi. Olyan, aki nem tudta és nem is akarta kivonni magát korának, és főként a heidelbergi kohónak (Turóczi-Trostler József kifejezése) hatása alól. Ehhez hozzátartozott a saját szakma (teológia) részletes tudása, az irénikus gondolatok alaposabb átlátása, az új eredményeinek világképi követése, a keresztény újsztonikus filozófia alapműveinek ismerete és a politikai elméleti irodalomban az *unio christiana* irányában való tájékozódás, továbbá ennek történetfilozófiai háttérrelvasmányai. Oláh Róbert másként

csoportosítja ugyan Csulyak olvasmányanyagát, de ezt a képet adja.

Tofeus Mihály erudíciójának vizsgálata más forrásadottságokra alapozódik, de azért nem a legrosszabb a helyzet vele kapcsolatban sem. Könyvtárának frissessége ugyan elmarad Csulyakétól, de ő is tovább gyarapította könyvtárát, külhoni tanulmányaiból hazatértét követően. Nekem nagyon szimpatikus – forrásokkal ugyan nem alátámasztható – a feltevés: a hiányként érzett könyvanyagot a családtagjai már életében elkérték tőle. Életszerű a feltevés: itt kell segítségül hívni a tulajdonostól fennmaradt szövegemlékek vizsgálatát idézettséget, illetve forrásokat tekintve. Utóbbi persze sikamlós terület, könnyen lehet az ember szubjektív, az idézet forrása sem mindig megállapítható: ismerte a szerzőt, más-tól vette át, kivonat-gyűjteményből vette stb. Oláh Róbert nem is megy bele a találgatásokba, helyesen, de azért „megérzését” megemlíti, ismét csak helyesen.

Az elemzési szempontokat a szerző itt is úgy választotta meg, hogy az eredmények a Csulyak esetében tett megállapításokkal összevethetők legyenek. Az ortodox – nem ortodox kérdés megmaradt alapvetésnek, persze a 17. század második felében más az ortodox, mint fél évszázaddal előbb. Valóban: Tofeus kevésbé értelmiségi, jobban „pártember”. A „párt” persze nem jó kifejezés: hivatali ember. Ne feledjük: Erdélyben vagyunk, és a magyar királyságbeli gyászévtized környékén. Ennek azért voltak tanulságai Erdélyben is. A fenyegetett közösségek bezárulása, az újítás – nem újítás kérdésében a vitáknak „családon belül” tartása természetes reakció, nehogy kívülről bele tudjanak avatkozni a vitáink-

ba. Ami ortodoxnak tűnik fel, sokszor önvédelem.

Oláh Róbert mindkét lelkész esetében kitért az orvosi, természetrajzi olvasmányokra is. Arról nem beszélt, vajon a lelkészek tudták-e ezeket hasznosítani praxisukban. A falu egyetlen értelmiségijének sokszor kellett orvosi tanácsokat adni, vagy éppen helytállni oda vetődő, nem megszokott nézeteket vallókkal való vitában.

Oláh Róbert dolgozata kis 17. századi művelődéstörténet. Tanúsítja, hogy a korszak kulcsszereplőinek olvasmányai elemzése mentén, általánosabb kultúr-történeti megállapítások is tehetők. Ő maga is kimond ilyeneket, ám ebben a tekintetben visszafogott. Helyesen, hiszen még adósok vagyunk – közösen – egyre több mélyfúrás tenni a közösen feltárt forrásanyagban. Azután lassan kirajzolódik az a szellemi erőter, amelyben a korszak értelmiségi alkottak, a lelkészek és más értelmiségiek munkájukat végezték.

(Oláh Róbert: Miskolci Csulyak István és Tofeus Mihály könyves műveltsége. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2022. 380 o. ISBN 978-615-5787-27-0. Hit és kultúra 7. Sorozatszerkesztő: Csorba Dávid. A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, valamint a Tokaj-Hegyalja Egyetem Iskolavárosok Kutatóintézete támogatásával, a THE Iskolavárosok és hátországuk kutatási program keretében jelent meg. Programvezető: Ugrai János.)

HARLOV-CSORTÁN Melinda Ausztriáról nincs, aki írjon?

Gabriel García Márquez kisregénycímének *(Az ezredes úrnak nincs, aki írjon [1961])* parafrázisa nem csak figyelemfelkeltés végett lett a könyvismertetés címe. A megidézett irodalmi alkotásban mindennapi részletek bemutatása révén ábrázol a szerző kortörténeti változásokat. Fiziker Róbert és Tóth Imre kötetei ugyanezt teszik, részletekből (például levéltári forrásokból) bontanak ki problematikákat. Mindkét történész Ausztria és Magyarország viszonyát vizsgálja. Fiziker könyve nagyobb történeti időt átfogva (1867–1989) szemeztet egy-egy konkrét időponthoz vagy személyhez kapcsolódó tanulmányaiban, míg Tóth Imre jóval rövidebb periódust, mintegy húsz évet vizsgál időrendi sorrendben. Márquez hősének kitartásához hasonlóan, a két szerző tudományos elhivatottsággal kutatja témáját, bár egybehangozó állításuk szerint az osztrák-magyar történeti vizsgálódások nem feltétlenül tekinthetők „kedvelt” vagy nagy érdeklődést kiváltó kutatási területnek. Márquez történetében a főhős élete végén, háborús tettei után kerül az olvasó elé, ahogy Fiziker és Tóth is Ausztria Magyarországgal közös története utáni évtizedeit vizsgálja, hogy részleteiben és egészében megértse azt. Vajon megjön-e

az ezredes nyugdíja, illetve a történészek által várt Ausztria 20. századi története felé forduló tudományos és egyetemes érdeklődés? Lesz-e, aki írjon Ausztriáról a két szerző legutóbbi kötetei után, illetve hatására?

Fiziker Róbert *Osztrák, magyar – két jó barát? Tanulmányok az osztrák-magyar kapcsolatok 1867 és 1989 közötti történetéről* című „válogatás kötete” a Rerum Fides (Mesterművek) sorozatban jelent meg a Line Design Kiadó gondozásában, 2021-ben. A széria „nemzetközi érdeklődést kiváltó magyarországi, illetve magyar vonatkozású legfrissebb történeti kutatási eredményeket tartalmaz [...] elsősorban a politika-, gazdaság-, diplomácia- és művelődéstörténet témaköréből” (hátlap). A sorozat negyediként megjelent kiadványa volt az első olyan, amelynek fókuszában Magyarországon túlmutató, két állam kapcsolatát vizsgáló tanulmányok szerepelnek. A szerző többször hangsúlyozza, hogy országaink egymás iránti tudományos érdeklődése alacsony szintű. Az osztrák 20. századi történelmet tárgyaló magyar-, illetve a hazai legújabb kori történelmet vizsgáló osztrák művek kivételnek tekinthetők. Holott a történelmi kapcsolatok és az